

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД – АКТУАЛЬНИЙ ОРІЄНТИР РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито сутність поняття компетентності як педагогічного явища, окреслено можливості застосування компетентнісного підходу на уроках української літератури, теоретично обґрунтовано методiku розвитку читацьких компетентностей учнів, необхідних для глибокого осягнення тематично-стильової різноманітності художніх творів та здатності до осмисленого застосування комплексу літературних знань, умінь і способів діяльності в різних життєвих ситуаціях.

The article intends to uncover the substance of the notion of competence as a pedagogical phenomenon. It outlines the opportunities to use the competence-based approach on the lessons of Ukrainian literature and theoretically substantiates the method of developing school students' reading competence skills, required for in-depth comprehension of the variety of styles and topics of the works of fiction and for the ability to consciously use a complex of literature-related knowledge, skills and modes of behavior in different life conditions.

Одним із пріоритетних завдань сучасної літературної освіти є впровадження в педагогічну практику компетентнісного підходу. У Державному стандарті базової і повної середньої освіти мету освітньої галузі „Мова і література” визначено як необхідність „формування комунікативної і літературної компетенції, що базується на знаннях, уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях тощо”[1]. Відповідно до Державного стандарту Програмою з української літератури для 12-річної школи, в якій наскрізно втілено ключові компетентності, передбачено „формування покоління молоді, що буде захищеним і мобільним на ринку праці; здатним робити особистісний, духовно-світоглядний вибір; матиме необхідні знання, навички, компетентності для інтеграції в суспільство на різних рівнях; здатним до навчання упродовж життя” [3; 5]. Орієнтація на компетентнісний підхід у вивченні української літератури забезпечуватиме реалізацію ключових компетентностей у таких напрямках, як *соціальні* компетентності (здатність до співпраці, уміння розв’язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях, комунікативні навички, громадянські цінності); *мотиваційні* компетентності (здатність до навчання, уміння бути мобільним, особисті практичні здібності, уміння робити власний вибір та визначати особисті цілі); *функціональні* компетентності (естетична, культурологічна, мовна, комунікативна компетентності) – уміння оперувати набутими науковими знаннями та фактичним матеріалом у навчанні та житті, використовувати різні джерела інформації для власного розвитку.

Загальний аналіз проблеми запровадження компетентнісного підходу в сучасній національній освіті здійснено О.Савченко, Н.Бібік, С.Бондар, М.Єрмаковим, С.Трубачевою, представлено характеристику компетентностей в освітніх системах зарубіжних країн О.Овчарук, О.Пометун, О.Локшиною. Ключові компетентності в шкільній освіті Росії описано в працях А.Хуторського, І.Зимньої, А.Маркової, С.Шишова та інших [2]. Методичний аспект проблеми формування ключових компетентностей засобами художнього слова частково висвітлено в публікаціях Л.Фурсової, О.Шкловської, О.Ісаєвої, С.Шаповал.

Мета статті – розкрити можливості української літератури як навчального предмета гуманітарного циклу щодо формування читацьких компетентностей учнів-підлітків.

Зарубіжні та вітчизняні вчені, які досліджували *поняття компетентності* як педагогічного явища (Дж.Равен, В.Кальней, С.Шишов, А.Хуторської, Г.Селевко, Н.Бібік, С.Бондар, О.Пометун, О.Овчарук, І.Родигіна, С.Трубачева та ін.), зазначають, що це поняття включає не тільки когнітивний (знання) і операційно-технологічний (вміння) складники, а й мотиваційний, етичний (ціннісні орієнтації), соціальний і поведінковий. Отже, на підставі аналізу праць названих учених, а також постанов Міжнародної комісії Ради Європи та OECD ми дійшли висновку, що *компетентність* – це інтегрований результат освіти; включає *знання*, але на відміну від знань передбачає переведення різноманітної, динамічної інформації у форму власної діяльності (реальної чи мислинневої), а не інформації про неї; *уміння* використовувати це знання у конкретній ситуації, але на відміну від уміння удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими компетентностями; *навички (діяльність)*, тобто розуміння яким способом можна здобути це знання, але на відміну від навички є усвідомленою; *цінності, критичне мислення*, тобто адекватне оцінювання себе, важливості конкретного знання для власної діяльності. Компетентність тісно поєднує мобілізацію знань, умінь та поведінкових стосунків, необхідних для розв'язання конкретної проблеми. Оволодіння компетентністю вимагає значного інтелектуального розвитку: абстрактного мислення, саморефлексії, визначення власної позиції, самооцінки, критичного мислення. Саме інтегрований характер робить складним і важливим формування цього поняття.

Розуміння компетентності як здатності до спрямованої та результативної діяльності є актуальним й для читання художніх творів. Загальна структура літературної компетенції (зазначеної в нормативних документах) як комплексу декларативних та діяльнісно-регулятивних складових дає підстави для можливості її адаптації до *методичного поняття читацької компетентності*, що може бути визначено як здатність до застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних процесів у ході ефективної літературної комунікації та вважатися результатом компетентнісного літературного навчання.

Отже, *читацькі компетентності* – це інтегрований компонент навчальних досягнень учнів, перелік основних усвідомлених учнями знань, вмінь і навичок, передбачених кожною конкретною літературою темою та система ціннісних орієнтацій, сформованих на матеріалі програмових художніх творів, а також здатність до цільового осмисленого застосування комплексу літературних знань, умінь і способів діяльності в тій чи іншій життєвій сфері.

Оскільки за визначенням основою компетентності як педагогічної категорії є *здібності (здатності)* особистості, то читацькі компетентності учнів 7-8 класів можна визначати як набуття здібностей, що виявляються у :

- *розумінні* основних ознак теоретико-літературних понять (стопа, віршовий розмір, римування; метафора, анафора, інверсія; художній образ, композиція, сюжет, літературні роди та жанри); теми, ідеї та особливостей композиції вивчених творів;

- *складанні* простої (індивідуальної чи порівняльної) характеристики героїв твору, *пояснення* авторського ставлення до героїв;

- *визначенні* родових і жанрових ознак епічних, ліричних та драматичних творів;

- *визначенні* ідейно-художньої ролі елементів сюжету, позасюжетних компонентів та зображувально-виражальних засобів;

- *оволодінні* основними видами письмових робіт: складання конспекту уроку, виписування цитат, письмові відповіді на запитання, написання навчального чи контрольного твору-роздуму на літературну тему, переказу з елементами характеристики, твору з елементами опису на основі прочитаного, теле-, відеопередачі, твору за картиною, відгуку на прочитану книгу, твору на основі життєвих вражень;

- *сформованості операцій розумової діяльності*: робити узагальнення й висновки, складати узагальнюючі характеристики, здійснювати частково-пошукову діяльність під час виконання завдань, здійснювати перенесення набутих знань й умінь в нову навчальну ситуацію.

Старший підлітковий вік (7-8 класи) є найсприятливішим сенситивним періодом з погляду розвитку читацьких компетентностей: розширюються читацькі запити, змінюється характер сприйняття художнього твору від фабульного до проблемно-психологічного, розвивається здатність чіткіше помічати художні прийоми творення образів, поступово усвідомлюється умовність, закладена в самій природі художнього, образного пізнання життя.

Урок літератури в цих класах потребує переходу від репродуктивних до проблемно-пошукових методів. Характер навчальної діяльності повинен сприяти формуванню логічного мислення старших підлітків, умінню аргументувати свої судження про художній твір та вчинки героїв, про явища життя, відображені в ньому. Види діяльності учнів на уроках і прийоми роботи над текстом творів можуть бути такими: бесіда з метою виявлення емоційного настрою школярів, визначення основної проблематики твору, підбір фактичного матеріалу з означеної проблеми

(повторне вибіркоче та поабзацне читання), складання усної і письмової простої чи порівняльної характеристики героїв, зіставлення прототипу й художнього образу, з'ясування ідейно-художньої ролі зображувально-виражальних засобів. Збільшується питома вага самостійної роботи – це випереджальні завдання, уроки-роздуми. Оцінка старшими підлітками характеру, поведінки, вчинків та мови героїв твору повинна мати не характер констатації знань, а сприяти духовному розвитку школярів й вчити їх проектувати теоретичні знання на сучасні життєві реалії.

У період ранньої юності (9 клас) відбувається переакцентація художнього сприймання – учнів приваблює психологічний аспект художніх творів, моральні стосунки між героями, еталоном може бути моральний ідеал узагальненого характеру, на основі якого учень намагається регулювати власну поведінку. Дев'ятикласники починають демонструвати значно вищу самостійність і критичність суджень. Оцінка вчинків і поведінки літературних героїв відзначається вмотивованістю та аргументованістю.

На уроці літератури в 9 класі повинні переважати проблемно-пошукові методи навчання. Варто поступово запроваджувати семінари, невеликі самостійні дослідження, шкільні лекції з практичними завданнями.

У цей віковий період необхідно розвивати такі читацькі компетентності:

- *розуміння* основних ознак теоретико-літературних понять (творчий метод, літературний напрям – сентименталізм, романтизм, реалізм, сатира, художній образ, літературний характер, літературний тип), літературних родів та їх основних жанрів, особливостей художньої літератури як форми суспільної свідомості;

- *знання* основних етапів життєвого і творчого шляху Т.Г.Шевченка, важливих біографічних даних інших письменників, місця і значення кожного твору в доробку письменника та в літературному процесі, оцінки вивчених творів у літературно-критичних статтях;

- *визначення* ідейно-тематичної основи, проблематики, особливостей композиції, сюжету вивчених творів;

- *складання* характеристики героїв твору, *пояснення* авторського ставлення до них;

- *визначення* ідейно-художньої ролі елементів сюжету, позасюжетних компонентів та зображувально-виражальних засобів;

- *оволодіння* основними видами письмових робіт;

- *сформованість операцій розумової діяльності*: вдосконалюються вміння цілісного аналізу в єдності змісту та форми, розвивається асоціативне мислення, вміння виконувати проблемно-пошукові завдання порівняльно-узагальнювального типу, вміння аргументувати.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає таку організацію роботи на уроці української літератури в основній школі, в процесі якої вчитель має можливість розвивати в учнів:

- компетентність у *репродукуванні* – це знання змісту вивчених художніх творів, теоретико-літературних понять, передбачених програмою, уміння виразно читати та декламувати

напам'ять тексти або текстові фрагменти; переказувати невеликі за обсягом твори або уривки із них; розуміти композицію твору; складати простий план вивченого твору; давати просту характеристику літературних героїв, виділяти основну думку прочитаного;

- компетентність у *формулюванні критичної оцінки* – критичне ставлення до ідей твору, різноаспектна характеристика героїв твору з умотивуванням їхньої поведінки та вчинків, встановлення причиново-наслідкових зв'язків й мотивів поведінки героїв;
- компетентність у *висловленні власної оригінальної думки* – це глибоке усвідомлення порушених у творі проблем з обов'язковою проекцією на власні, художній твір стає поштовхом для самовдосконалення, для роздумів над власною поведінкою.

Методика розвитку читацьких компетентностей учнів основної школи орієнтована на *очікувані результати* шкільної літературної освіти, а саме: сформувати в учнів стійкий читацький інтерес до творів українського письменства як повноцінного, оригінального мистецтва, постійну потребу в зацікавленому читанні; навчити робити свідомий вибір літератури, враховуючи вікові та особисті інтереси; забезпечити достатні знання з теорії літератури та історії літератури, літературної критики; виховати естетичне відчуття образного слова, а через нього й усвідомлення важливих загальнолюдських світоглядних та морально-етичних національних цінностей; навчити глибоко розуміти та творчо інтерпретувати художні твори, висловлювати власні погляди, виявляти здатність до оригінальних рішень різноманітних навчальних завдань, до перенесення набутих знань і вмінь на практичні ситуації, тобто робити свідомий вибір як при вивченні художнього твору, так і в реальному житті.

Сформовані на уроках літератури читацькі компетентності можуть бути застосовані в різних сферах суспільного життя, однак переважно співвідносяться з культурно-дозвільною компетентністю та компетентністю в мистецтві. Окрім того, читацька компетентність охоплює весь спектр складників психологічної сфери, а саме когнітивну, операційно-технологічну, мотиваційну, етичну, соціальну й поведінкову компетентності, та вимагає наявності таких здібностей, як інтелектуальні, соціальні, загальнонавчальні, творчі.

Компетентнісний підхід до вивчення української літератури в основній школі сприятиме поступовій адаптації юної особистості до майбутнього дорослого життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – №3.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: "К.І.С.", 2004. – 112с.
3. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи / За заг. ред. Р. В.Мовчан. – К., 2005. – С.5.

